

как источник несчастья, болезни для человека:

Tənbəl adam... badam istər, sındırmağının zəhmətindən qaçar. Tənbəl arvad suyu dağিদar, deyər – aydınlıqdır.

Немецкие пословицы о спиртных напитках, пьянстве:

Der Bertrunkene Kennt Keine Gefahr (Sərxoş təhlükə bilməz)

Содержание азербайджанских пословиц о пьянстве в определенной степени отличается от немецких. Например, немцы говорят: *Der Betrunkene kennt keine Gefahr – Sərxoşun heç nədən qorxusu olmaz. Amma azərbaycanca isə belədir: Sərxoşdan dəli də qorxar.* А азербайджанские пословицы таковы: *Sərxoşu it də tutmaz.*

Немецкие пословицы на данную тематику носят в большей мере обобщающий характер: *Mir Sauf ist das trinken nicht. İçki düşküniü içkidən əl çəkməz.*

Сравни с азербайджанскими пословицами, некоторые из которых основаны на сопостав-

лении: *Sərxoş biri iki görər, Sərxoşu meyxanada, mollaı məsciddə tapmaq olar. Meyxanaçidan şahid istədilər sərxoşu göstərdi.*

1. Ализаде, З. Жизнь азербайджанских пословиц. Баку: Язычи, 1985 (на азерб. языке)

2. Гусейнзаде, А. Пословицы. Баку: Язычи, 1985 (на азерб. языке)

Мақалдарды тілдік тұрғыдан зерттеушілер оның құрамындағы лексикалық бірліктердің мағыналық байланысын анықтау, мақалдың мағынасын баяндау үшін лексика-семантикалық жүйелеудің маңызды екенін баса айтады. Автор мақалада мақалдарды семантика-тақырыптық жүйелеу мәселесіне тоқталады.

The article features the characteristics and equivalents of German proverbs in translation into Azerbaijani. Though the proverbs are the small folklore genre, they show precious thoughts and aspirations. The comparison of German and Azerbaijani proverbs shows that they have some common similar features.

А.К. Ахметбекова

ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ АҢЫЗДЫҚ ПРОЗАСЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУІ ЖӘНЕ САРАЛАНУЫ

Қазіргі заманда идеология негізінде қойылған шектеулер азайып, заман талабына сай интеграциялық үдерістер кеңейіп жатқан кезде, Тұран жерінен шар тарапқа тараған түркі халықтарының дүниетанымының түп қазығына бойлау тұрғысында ортақ құбылыстарды және айырымдарды зерттеуге арналған жұмыстар түркітануда жаңа бағыттар белгіледі. Түркі деген елден өз отауын құрып еншісін алған халықтар ұлт тұрғысында өзінің тарихын, пайда болу және даму ерекшелігін анықтауда алдымен түп негізін тануға ден қойып, зердеге салуы заңды. Әсіресе бұл үдеріс бастамасы түркі халықтарына ортақ мұра – ауыз әдебиеті, оның ішінде миф, аңыз, эпсана сияқты аңыздық проза үлгілерін зерделеуден көрінетіні еш дау туғызбас.

Жалпы алғанда, фольклор халықтың бүкіл болмысын таныта алу қасиетіне ие. Соның ішінде аңыздық проза өзінің документальдылығымен әсіресе көзге түсетіні оның мақсатымен байланысты. Ғалым С.Қасқабасов көрсеткендей: «Айтылмыш жанрлардың басты мақсаты – тыңдаушыларға тарихи, саяси, діни т.б. практикалық мәлімет беру, хабар беру. Сол себепті оларда шығарма мазмұнын көркемдемей, әсірелей баяндау мақсат тұтылмайды. Керісінше, олар нақтылы және қарапайымды сипатта баяндалады және сонысымен кәдімгі жай сұхбат-әңгімеге жақындайды» [1, 24]. Демек, нақтылыққа

негізделген аңыздық проза өзіндік ерекшелігімен белгіленген тарихи көз болып табылады. Аңыздық проза көшпелі түркі халқының өмірінде шежірелік функция атқарған, сондықтан осы функциясын тану арқылы халықтың болмыстық тарихын да, дүниетаным қалыптасу тарихын да зерделеу мүмкіндігін аламыз. Бұл туралы түркі халықтарына жататын қырғыздар фольклорын жинаушы Ф. Поярков былай дейді: «Для полноты характеристики мировоззрения каракиргизов приведу еще представления их о внешнем мире, как небо, земля и т.п., также представления и верования, связанные с некоторыми предметами, встречающимися в их повседневной жизни, и представления их о болезнях. Совокупности всего этого материала, собранного мною, полагаю, все же до некоторой степени представит картину того, чем живут наши каракиргизцы в настоящее время» [2, 31]. Байқасақ, Ресей империясының өкілдері түркі халықтарына ықпал ету мақсатына жету үшін, олардың болмысын танудан бастаған, ал бұл дүниетаным, діл таным үдерісі өз кезегінде халықтың аңыздық прозасын зерттеуге жетелегенін көреміз. Сондықтан да халықты тану, таныстыру істері осы аңыздық прозаның мазмұн-мәнін айқындаумен сабақтасып, оған деген қызығушылықты белгіледі.

Түркі халықтарының мифологиялық танымы шетелдік саяхатшылар, елшілік қызмет атқару-

шылар, тілшілер сияқты ғалымдар тарапынан үнемі зерттеліп отырды. Тіпті бұл жұмысқа Ибн Руста, Ибн Фадлан, М.Қашғари сияқты белгілі қайраткерлер ат салысты. Тарихи ахуалдар негізінде Ресей империясына қосылғаннан кейін түркі халықтар ауыз әдебиетінде аңыздық проза түрінде нақышталып қалған дүниетанымды айқындауда орыс ғалымдары белсенділік танытты. Осы жұмыс барысында түркі халықтарының біршама ауыз әдебиеті үлгілері жинақтала бастады.

Түркі халықтарының фольклор үлгілерін жинақтау нәтижесінде қосалқы (прикладной) түрінде саралау жұмыстары жасалды. В.Пропп көрсеткендей, бұл саралаулар ғылыми тұрғыда сын көтермесе де, белгілі бір жүктеме атқарып, негізгі жүйе сұлбасын жасауда бастама болғаны хақ [3, 174]. Мысалы, жоғарыда аталған О. Поярков қырғыз әңгімелерін «легенды, сказки, верования» деп сипаттай келе, жанрлық ерекшеліктерін танытуға тырысқан. Мұндай шартты түрде саралау Ә.Диваев, Г.Н. Потанин, Ш.Уәлиханов, В.В. Радлов сияқты фольклор жинаушылардың еңбектерінде де көрініс беруі заңды.

XX ғасырдың бас кезеңінде біршама жинақталған фольклор үлгілерін бір жүйе тұрғысында қарастыру мәселесі алға шықты. Яғни аңыздық прозаны зерттеу негізінде жанрлық саралау жұмысы жүргізілді. Аталған жұмыс барысында А.Байтұрсынов қазақ ауыз әдебиетін сауықтама және сарындама деп екі салада қарастырады. Сауықтаманың өзін ермектеме және зауықтама деп бөлді. Ермектемеге ертегі, ертексімек, аңыз әңгіме, өтірік өлең, жұмбақ, жаңылтпаш, бас қатырғыш сияқты сөздерді жатқызады [4, 232]. Алайда бұл саралаудағы аңыз әңгіме сипаттамасы берілмейді. Тек ертегісімекке берген анықтамасы аңыздық проза сипатына жақын екенін байқауға болады: «Ертегісімек деп ертегіге ұқсас, бірақ ертегіден көрі әдемірек, шынға бейімірек, тұрмысқа жақынырақ, дүниеде болуға ықтималы молырақ түрде шығарған әңгіме айтылады. Мәселен «Алдар көсе», «Жиренше шешен», «Қожанасыр», «Атымтай жомарт» сияқты адамдар турасындағы әңгімелер. Мұнда да өтірік көп. Бірақ өтірігі қисынды, шынға ұқсас» [4, 233-234]. А.Байтұрсыновтың ауыз әдебиетіне жасаған саралауының ойға қонымды жерлері көп. Белгілі дәрежеде ғалым ұсынған терминдерді қолданысқа салу мәселесін жеке қарастыру керек. Осы жұмысты жаңа сатыға көтере жалғастырып, халық ауыз әдебиетіне ғылыми тұрғыдан сипаттама беру үдерісіне ат салысқан М.Әуезов болды. Ол халықтық прозаны саралауда ертегі түрінен басқа аңыздық форма бар екенін көрсетіп, негізгі кейіпкерлері Қорқыт, Асан Қайғы, Алдар Көсе, Жиренше туралы

әңгімелерді осы түрге жатқызды [5, 55-60]. Бұл жұмыс М. Әуезов пен Е. Ысмайыловтың басқаруымен шыққан ертегілер жинақтарында жалғастық тапты. Сондай-ақ «Қазақ халқының ауыз әдебиеті» атты оқу құралын жазған М.Ғабдуллин де аңыз-әңгімелерді ертегілерден бөлек қарастырып, оған мынадай анықтама береді: «Оқиғасын реалистік болмыстан, шындық өмірден алып ауызша шығарған қазақ халқының көркем шығармаларының елеулі бір саласы – аңыз-әңгімелер. Аңыз-әңгімелердің алғашқы үлгілері халық үшін қызмет еткен және тарихта болған адамдардың ісін, өмірін әңгімелеу негізінде туған» [6, 141]. Ал Ә.Марғұлан өзінің «Ежелгі жыр, аңыздар» деген еңбегінде «Ең ескі дәуірдегі халықтың аңыздары» бөлімінде ертегілердің мифке қатысты жақтарына тоқтала кетіп, «Ер Төстікті» сақ, ғұн, үйсін, қаңлы заманында туындаған эфсана деп сипаттайды [7, 73]. Қазақтың аңыздық прозасын зерттеуде ғалым Е.Тұрсынов эпсана-хикаяттар (этиологические легенды), аспани эпсана-хикаяттар (космогонические легенды), түсіндірме эпсана-хикаяттар (объяснительные легенды), шежірелер (генеалогические легенды), аңыздар (предания), жай әңгімелер (бытовые рассказы) түріндегі саралауды ұсынып, келтірілген терминдерді қолдануды жөн көрді. Ғалым Ә.Қоңыратбаев зерттеулерінде аңыздар жеке қарастырыла келе, мифтік және тарихи деп түрлене қарастырылған. Сондай-ақ «Ертегілерді» қарастыру барысында мифологиялық ертегі деген атауға «Ер Төстік» ертегісі тұрғысында түсініктеме бергені миф элементтерінің қазақ ауыз әдебиетінде бар екенін көрсетеді [8]. Сонымен қатар шешендік сөздер деген фольклор үлгісіне де тоқтала кеткен. Алайда аңыздық прозаның бір түрі болып табылатын шешендік сөздерді жан-жақты зерттеген Б.Адамбаев еңбектері ерекше. Ол шешендік өнер үлгілерін жинақтауға ат салыса отырып, осы ауыз әдебиетінің бір саласы деп танылған шешендік сөздерге ғылыми сипаттама берген. Ғалым шешендік сөздерді шешендік арнау, шешендік толғау, шешендік дау деп үш тарауға бөліп, мазмұн-мәніне, құрылымына талдау жасаған [9, 4].

Ғалым С.Қасқабасовтың зерттеулері қазақтың аңыздық прозасын зерттеуде қомақты үлес қосты. Оның «Қазақтың халық прозасы» атты кітабы фольклор жанрларының теориясы мен халық прозасын саралау мәселелерін қамти отырып, аңыздық және ертегілік прозаның ортақ қасиеттерін тану, осы екі топқа кіретін прозалық жанрларды анықтау, олардың шығу тегі мен даму жолына шолу беру, әр жанрды жан-жақты сипаттау, прозалық жанрлардың типологиялық қасиеттерін ашу сияқты мақсат-

тарға жету бағытында жазылған. С.Қасқабасов миф ұғымына жан-жақты талдау бере келе, бұл жанрдың қазақ халқының, дәлірек айтсақ, түркі халықтарының фольклорында орын алатынын бірінші болып дәлелдеп берді. Сондай-ақ оның қазақтың аңыздық прозасының терминологиясын ретке келтіре саралауы және жанрлық классификация жасауы, типологиялық критерийлерді анықтауы бүкіл түркі тілдес халықтарының фольклортануына үлгі болуға тұрарлық.

С.Қасқабасовтың еңбегіне сүйене отырып, миф тақырыбын жалғастыруға талаптанған С.Қондыбаев «Қазақ мифологиясына кіріспе» [10] деген еңбегінде түркі халқы тұрғысындағы миф дегеніміз не, көшпелі ғаламның ұлы заң негіздері қандай, Күн мифологиясының мәні неде, дуалисті мифология, көктүріктер мифологиясының генезисі қайда сияқты мәселелерді ашу мақсатын қойған. Сондай-ақ қазақ мифтік әңгімелерін жинақтауға үлес қосқан Ш.Ыбыраев пен П.Әуесбаева мифке қатысты өз пікірлерін ортаға салды. Ш.Ыбыраев мифтің ғұрыпқа қатыстылығына мән береді: «Миф, түптеп келгенде, о бастан-ақ сөз өнерінің айшықты бір жанры емес. Мифтің дүниетанымдық қызметі әлсірей бастағаннан кейін ғана ол сөз өнерінің өзге жанрларымен (аңыз, эпсана, ертегі т.б.) жақындасып, фольклорлық жанр аясына түсірілді. Ал, шындығына келгенде, наным-сеніммен, әдет-ғұрыппен, салт-санамен бірге туып, бірге жасасқан мифтің қоғамдағы көрінісі алдымен оның сан-салалы дүниетанымдық қызметінде» [11, 10]. Демек, түркі халықтардың дүниетаным генезисін анықтауда мифтің орны бөлек екенін ескеру қажет. Бұл пікірді зерттеуші А.Тойшанұлы да өзінің «Түрік-монғол мифологиясы» [12] атты монографиясында қолдайды. Ол түркі және монғол мифтерін салыстыру барысында көшпелілердің дүниетаным бастауларына барлау жасап, алтай, телеуіт, тува, хакас, шор, саха, бурят, қырғыз, татар, өзбек, түрікмен, түрік халықтарының мұраларын салыстыра, салғастыра қарастырған.

Түркі халықтарына жататын қарақалпақ ұлтының аңыздық прозасын зерттеуде еңбегі елеулі фольклортанушы С.Бахадырова ауыз әдебиеті үлгілерін жинақтап бастыра отырып, орыс ғалымдары және С.Қасқабасов пікірлері негізінде өз тұрғысында сараптама жасаған [13].

Түркі халықтарының аңыздық прозасын құрайтын жанрлар сипаттамасын беруде татар, башқұрт аңыздық прозасын зерттеушілер біршама жұмыстар атқарды. Осы салада татар, башқұрт ғалымдарының мына еңбектерін атауға болады: Г.М.Ахметшинаның «Башкирские исторические предания» [14], Г.М. Исхакованың «Типологические и локальные особенности

башкирских преданий и легенд» [15], И.К. Фазлутдиновтың «Топонимические предания и легенды татар Башкортостана: исторические основы и идейно-эстетические функции» [16], «Типология татарского фольклора» [17], Ф. Урманченің «Қаһарманнар йолдызлығы» [18], Л.А. Кариеваның «Татарская мифология (в историко-сравнительном и типологическом аспекте)» [19], «Татар фольклоры мәсьәләләре» [20], И.Г. Закированың «Болгар чоры ижаты» [21].

Бұл ғалымдардың еңбектерін қарастыруда башқұрт фольклорында предания жанрының бірнеше атауға ие екені анықталды: «риваят», «тарих», «хикәйт» және «боронғонан хәбәр». Анықтамасы бойынша – өткен оқиғалар мен адамдар туралы эпикалық баяндау – қазақ фольклорындағы «аңыз» жанрына келеді.

Башқұрт ғалымдары риваятты тарихи және топонимикалық деп қарастырады. Тарихи риваяттардың мақсаты өткен оқиғаларды баяндау болса, топонимикалық риваяттар не ауыл тарихтарының мазмұны белгілі мекен атауының тарихына құрылған. Башқұрт халық аңыздарының топонимиялық түрі әсіре кең тарағаны байқалады.

Башқұрт фольклористикасында өткен ғасырдың 70-жылдарға дейін аңыздық прозада тек «легенда» деген термин қолданған. Риваят пен легенда айырымын көрсету А.М. Сулаймановтың «Исторические основы и идейно-эстетические функции топонимических легенд и преданий башкирского народа» деген еңбегінде алғаш көрініс береді: «...риваяты передают реальные события и факты в их естественной последовательности. Они отличаются от легенд своей жизненной конкретностью. Конкретность в преданиях иногда претендует на документальность». Ғалым Ф.А. Надршинаның анықтамасы бойынша «... в основе легенд, в отличие от преданий, лежит сверхъестественный фантастический вымысел». Ал Б.Г. Ахметшиннің пікірі бойынша легенданың негізінде ғажайып, фантастикалық бейне немесе сенімді болып қабылданатын оқиға жатады [14, 5].

Г.М. Ахметшина риваяттар ауызша әңгімеден бастау алады деп тұжырымдайды. Риваяттың ерекшелігі оның ұлттық және локальды сипаты болып табылады. Башқұрт фольклористикасында «таза» риваятпен қоса предания-легенды (аңыз-эпсана) немесе эпсаналық аңыздар, жыр-риваят, жыр-эпсана деген түрлері бар деп саралайды [14, 5].

Татар ғылымында қазақ фольклористикасында «аңыз» деп аталатын жанр «риваять» деген атаумен белгілі. Алайда бұл атаудың екі мағынасы бар: бірі фольклорға қатысты, екіншісі жазба әдебиетінде қолданылады. Ғалым

К.Насыйри, Ш.Маржани, Р.Фәхретдинов, Г.Рахим тұжырымдамалары бойынша риваять дегеніміз – бұрынғылардан, ұрпақтан ұрпаққа жеткізіліп келген хикая, тарих. Риваять татар халқында тарихи оқиғаларға, тарихи адамдарға халық тарапынан берілген түсіндірме іспеттес. Бұл жанрдың ауыз әдебиетіне қатысты басқа жанрлардан ерекшелігі реалдылыққа жақын тұруы болып табылады. Композициялық тұрғыда риваяттар қысқа бір эпизодты болып келеді. Ертегілерге тән дәстүрлі тұрақты сөз бастамалары не дайындық сөздері жоқ. Тақырыптық тұрғыда топтауды ұсынған Г.Рахим мен М.Васильев риваяттарды былай бөледі: діни, тарихи, кісілер мен тарихи оқиғалар туралы, таулар, шұқырлар, ауылдар туралы, хайуандар туралы, өсімдіктер, жұлдыздар, табиғат көріністері, дүние кезіп жүруші кісілер, тауларға айналған батырлар, аштық, шөл, революция және оның басшылары турасындағы риваяттар. Г.Ибрагимов риваяттарды былай бөліп қарастырады: этнонимикалық, топонимикалық және тұрмыс-күнкөріс риваяттары. Қазіргі кезде татар фольклортануында риваяттар былай классификацияланады: тарихи, ауылдардың пайда болу не аталуына қатысты риваяттар, топонимикалық, күнкөріс риваяттары [16, 6].

Тарихи риваяттар тайпалардың шығу, атауларымен байланысты. Сондай-ақ халық тарихында елеулі оқиғалар мен тарихта белгілі бір рөл ойнаған кісілер жайындағы риваяттар бар. Татар халқының даму кезеңдерін де бейнелейтін риваяттар бар, мысалы «Болгар қаласының құрылуы туралы», «Жанбай тұрған қыз», Қазанмен байланысты риваяттар тобы арасында «Жаңа Қазан», «Сиқыршы қыз» риваяттары кең тараған. Бұлардан тыс халықтың азаттық күресін бейнелейтін риваяттар бар. Мысалы Пугачев көтерілісі, Бахтияр Канкаев, Салават Юлаевпен байланысты әңгімелер жатады.

Татар риваяттардың үлкен бөлігі ауылдардың пайда болу турасындағы риваяттар болып табылады. Көбіне ауыл тарихы оның негізін қалаған адамдардың есімімен байланысты. Мысалы «Борнаш», «Ямбақты», «Кенәр» т.б.

Топонимикалық риваяттар («Қаратау», «Гамбәр сазлығы», «Мәлікә шұқыры» т.б.) ауыл, орман, қыр, тау, жылға атауларының қайдан шыққаны жайында баяндайды.

Күнкөріс риваяттарына қоғамдық қарым-қатынас, махаббат тарихы т.б. оқиғалары жатады. Мысалы: «Хан қызы», «Шикәрле құл», «Аюшылар күйі», «Мәрьямкәй мен Булат».

Қазақ фольклористикасында «әпсана» деген атаумен белгілі жанр татар халық прозасында «легенда» терминімен белгіленген. «Легенда – негізінде фантастикалық образ қолданылған

халық хикаясы» деген анықтама берілген. Риваяттан айырмашылығы – легенда фантастикаға негізделген. Ал ертегіден айырмашылығы қиял, фантастика арқылы түрлі оқиға, құбылыстардың себебін түсіндіру беріледі. Ертегіде күнделікті тұрмыс мәселелері қарастырылса, легенда сюжетін көбінесе Құран, Інжілмен байланысты, бұрынғы бабалардың сенім-нанымы туралы айтылады. Татар легендаларын аспан денелеріне табынудан туған хикаяттар (мысалы «Ай үстіндегі Зухра қыз»), түрлі хайуандарға, ағаштарға, өсімдіктерге қатысты әңгімелер құрайды. Мысалы, «Шырша неге мәңгі жас», «Қарлығаштың құйрығы неге айрылған» т.б. Сондай-ақ ана мен бала арасындағы қатынас және күнкөріс оқиғаларын сипаттайтын («Игіліксіз ұл», «Ана жүрегі», «Килен тауы»), қазына, көмілген байлықтар туралы хабарламалар («Биләр ханы қазынасы»), тарихи қаһармандар жайындағы («Яхья хәзрәт», «Ураз-бәхи» т.б.) жәдігерлер де легенда жанры ретінде қарастырылады.

Қазақ фольклористикасында татарлық легенда жанрына жататын кей сюжеттер миф тұрғысында қарастырылады. Өйткені «Мифте заттың пайда болуын түсіндіру оның ерекшеліктерін түсіндіру болып шығады, немесе, керісінше, бір заттың өзгешіліктері мен қасиетін сөз ету дегенміз оның пайда болған заманы мен себебін баяндау болып шығады» деген анықтама қабылданған. Сонда «Шырша неге мәңгі жас», «Қарлығаштың құйрығы неге айрылған» сияқты баяндаулар миф жанры ретінде қарастырылады.

Л.Кариеваның диссертациясының бірінші тарауы «Жоғары мифология образдары» деп аталып, негізінде мына мәселелер қарастырылады: «посвящается анализу татарских легенд и представлений народа о Космосе, сотворении Неба и Земли, Жизни, происхождении Человека; и эсхатологическим мифам, о возможной мировой катастрофе и их аналогам в древнетюркской мифологии, божествам, образам и персонажам так называемой «высшей мифологии» их параллелям в фольклоре родственных народов» [19, 9]. Ғылыми еңбектің екінші тарауы «Жер мен Су құдайлары, ие-қожайын» деп аталып, мазмұны «иелерге» (Су иесі, Орман иесі, Болгар иесі, Шахта иесі, Шүрәле, Жұрт анасы, Обыр т.б.) арналған.

Жұмыстың үшінші тарауы «Этногенетикалық және этнологиялық мифтер» деп аталады. Бұл тарауда халықтардың пайда болу, түркі тайпаларының генеологиясына қатысты әңгімелер талданады.

Л. Кариеваның бұл сараптамасы белгілі дәрежеде қазақ ғалымдарының типологиялық топтамаларына сәйкес келеді. Алайда қазақ фольклортануында хикая жанрымен байланыс-

ты персонаждар миф тұрғысында қарастырылған. Сондықтан түркі халықтарына ортақ дүниелердің жанрларын нақтылау үшін мәтін мазмұндарымен таныстық жасау қажет.

И.Г. Закирова Болгар кезеңіндегі ауыз әдебиетін қарастыруда генеалогиялық легенда, космогониялық легенда, болгарлардың исламды қабылдау және діни мазмұндағы легендасы, Болгар қала мен ауылдарын салу жайындағы легенда деп бөледі. Байқастасақ, мұнда миф пен аңыз, эпсана тақырыптарының барлығы қатар жүр.

Татар ғалымы Г.Дәулетшин өзінің «Миф, дін, өнер» [22] деген кітабында мифтерді этиологиялық, космогониялық, астраль, тотемистік, игезектер туралы мифтер, календарь мифтері, героикалық миф, эсхатологиялық мифтер деп бөлген.

Татар, башқұрт ғалымдары негізінен орыс ғалымдарының еңбектерін басшылыққа алады. Ал орыс ғалымдарының өздері аңыздарды түрлендіруде әлі бір тоқтамға келген жоқ. С.Н. Азбелов аңыздарды тақырыптық тұрғыда бөліп қарастыруды ұсынады: «Предания и легенды, как правило, разграничиваются по тематике – исторические, топонимические, религиозные, демонологические, бытовые и др.». В.Е. Гусев пікірінше тарихи, яғни оқиғалар жайында және батырлық, яғни тұлғалар жайындағы аңыздар деп топтастыру қажет. В.К. Соколова аңыздың екі түрін көрсетеді: тарихи және эпсаналық. Ал негізінен аңыздарды тарихи және топонимикалық деп қарастыру жолға қойылған. Сонымен қатар аңыздарды кезеңге бөліп қарастыру практикасы да бар. Мысалы, көне аңыздар, ХҮ-ХҮІІ ғасыр аңыздары, ХҮІІІ-ХІХ ғасыр аңыздары. Татар ғалымы И.Г.Закирова өзінің зерттеу зерзатына байланысты аңыздарды хронологиялық тұрғыда қарастыруды жөн көреді.

Ұйғыр фольклорының жанрларын сипаттауға арнаған еңбегінде М.М.Алиева прозалық жанрларды былай бөледі: «Изучение материалов устной прозы уйгуров показало, что в фольклористике этого народасложились прозаические жанры: сказки, предания, легенды и былички» [23, 107]. Сондай-ақ ұйғыр фольклортануда қолданылатын терминологияға түсініктеме берген: ««Предания («ривайэт») в понимании народа – это рассказы о достоверных фактах, восходящих к точным историческим событиям и лицам. ...Те рассказы, которые овеяны явной фантастикой и чрезмерным вымыслом, трактуются народом как «легенда» («эпсанэ»)» [23, 111]. Ал орыс тіліндегі «былычка» терминін М.М. Алиева ғалым Е.Д. Тұрсынов үлгісімен «болмыш» деп атауға ұсынады. Басқа жанрлар көрсетілмеген.

Ғалым Н.М.Маллаев «Узбек адабиети тарихи» деген оқулығында көне ауыз әдебиетін ертегі, миф және афсона деп саралап қарастырады. Ал мифтің өзін космогоник мифтер, хайуандар және құстар жайындағы мифтер, құдайлар және афсони қаһармандар жайындағы мифтер деп түрлендіреді [24, 42]. Өзбек ауыз әдебиетінің прозасында мына саралау орын алған: 1) көркем прозалық жанрлар: ертегі, нақл, латифа, лоф; 2) танымдық прозалық жанрлар: миф, афсона, ривоят және оғзаки хикоя [25, 11]. Ал түрікмен фольклорын зерттеуші А.Баймырадов «Түрікмен фольклор прозасының тарихы эволюциясы» деген еңбегінде бұл халықтың аңыздық прозасын миф, легенда, хикоят, ривоят жанрларына бөліп қарастырған [26, 18-19].

Қазақ фольклортану ғылымында ауызша әңгіме жеке жанр ретінде қарастырылады. Бұл жанрдың зерттелуі Орыс фольклортану ғылымында жетілген. Орыс фольклорын зерттеушілер ауызекі әңгіменің пайда болуы мен орындалуын бір уақытта бақылау керектігін, сондай-ақ әңгімелеу қандай ортада орындалады, жиі ме, әлде сирек пе, тыңдаушылар әңгімені ілтипатқа ала ма, олардың әңгімеге қандай әсері бар, - деген мәселелерге де көп көңіл бөлді.

«Күлдіргі әңгімелер» қазақ фольклористикасында ауызша әңгіме жанры ішінде қарастырылады. Бұған Қожанасыр, Алдар көсе әңгімелерін жатқыза аламыз. Татар ауыз әдебиеті ғылымында әңгіме жанры бөлінбеген, тек «мәзәк» деп аталатын жанр кездесті. Бұл жанр халық ауыз шығармашылығының қысқалыққа, юмор-сатираға, күтілмеген бітімге келуге бейім әңгіме түрі болып табылады. Аты айтып тұрғандай, бұл жанр күлкі тудыратын кейіпкерлердің аңқаулығын, ақымақтығын сөз етеді.

Өзбек ауыз әдебиетінде «латифа» деген жанр орын алған. бұл жанрдың кейіпкері Қожанасыр болып табылады. Сонымен қатар қысқа әңгімелердің кейіпкері Қожанасыр болмаса, бұл әңгімелер риваяттар не хикаят деген атауларға ие екенін көреміз.

Әңгіме жанры ауыз әдебиетіне тиесілі болғандықтан басқа жанрларға, мысалы, аңыз, хикаят не ертегіге айналуға бейім тұрады. Әңгіме өзінің функциясына қарай ақпараттық болып табылады, сондықтан өз аудиториясын ұстап тұру мақсатында әңгіменің күлкілі болып не таңғалдыратын, тамсандыратын элементтері болуы тиіс. Сондай-ақ көпнұсқалылық айтушының өз аудиториясына қандай ақпарат және қалай беруіне байланысты басқа жанр формасына сусып отырады. әңгіменің документальдылығы авторлықтың нақтылануына жетелейді. бұл оның ауыз әдебиетінен жазба әдебиетке тез көшу ерекшелігін танытады.

Түркі халықтарының аңыздық прозасына қатысты ғылыми жұмыстарды қарастыру барысында бұл салада ортақ үш жанр бар екендігі анықталды, олар: миф, аңыз (риваят), эпсана. Бұдан аталған жанрлардың түркілік генезисін тануға болады. Алайда миф жанрының атауы бір болғанымен, оның құрамын анықтайтын мұралар мазмұнында біркелкілік жоқ екенін байқаймыз. «Аңыз» термині қазақ, қырғыз және қарақалпақ халықтарында қолданылатыны анықталды, басқа түркі тілдес халықтар «риуаят» деген араб сөзін қолдануға мейіл. «Легенда» терминін С.Қасқабасов «эпсана-хикаят» деп қосарлап алғанымен, басқа түркі халықтарының зерттеушілері «эпсана» деп атайды.

Ал түркі халықтары этностарға бөліне бастағанда хикая, болмыс, әңгіме, латифа, нақл, лоф, мэээк т.б. жанрлардың орын алғаны байқалады. Бұл жанрлар әлбетте ұлттық сипатымен танылатыны сөзсіз.

1. Қасқабасов С. Қазақтың халық прозасы. А.: «Ғылым», 1984. – 272 б.
2. Поярков Ф. Каракиргизские легенды, сказки, верования. Пишпек, 1899.
3. Пропп В.Я. Поэтика фольклора. М.: «Лабиринт» 1998. – 352 с.
4. Байтұрсынов А. Шығармалары: Өлеңдер, аудармалар, зерттеулер. Алматы, «Жазушы», 1989, - 320 б.
5. Әуезов М. Уақыт және әдебиет. Алматы, Қазмемкөркемәдеббас, 1962. – 428 б.
6. Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. Алматы, «Мектеп», 1974.
7. Марғұлан Ә. Ежелгі жыр аңыздар. Алматы «Жазушы», 1985. – 368 б.
8. Қоңыратбаев Ә. Қазақ фольклорының тарихы. Алматы, «Ана тілі», 1991. - 288 б.
9. Адамбаев Б. Шешендік сөздер (Кұраст. Алғысөзі мен түсініктерін жазған Б.Адамбаев). Алматы, «Отау», 1992.- 189 б.
10. Қондыбаев С. Қазақ мифологиясына кіріспе. Алматы, «Зерде», 1999. – 304 б.
11. Ыбыраев Ш. Қазақтың мифтері мен мифтік аңыздары туралы// Қазақтың мифтік әңгімелері. Алматы: «Ғылым», 2002 – 320 б.

12. Тойшанұлы А. Түрік – монғол мифологиясы. Алматы, «Баспалар Үйі», 2009. – 192 б.
13. Қарақалпақ аңызлары, эпсаналары, және шешенлік сөзлері. Баспаға даярлаған Бахадырова С., Мамбетназаров К., Нөкіс, 1992.
14. Ахметшина Г.М. Башкирские исторические предания. АКД, Казань, 2004.
15. Исхакова Г.М. Типологические и локальные особенности башкирских преданий и легенд. АКД, Казань, 2005.
16. Фазлутдинов И.К. Топонимические предания и легенды татар Башкортостана: исторические основы и идейно-эстетические функции. АКД, Казань, 2005.
17. Типология татарского фольклора. Казань, 1999. – 156 с.
18. Урманче Ф. «Қаһарманнар йолдызлығы». Казань, 2002.
19. Кариева Л.А. Татарская мифология(в историко-сравнительном и типологическом аспекте). АКД, Казань, 1999.
20. Татар фольклоры мәсьәләләре. Қазан:Фикер, 2004
21. Закирова И.Г. Болгар чоры халық ижаты. Қазан: Фикер, 2003
22. Давлетшин Г.М. Давным-давно... Миф, религия, искусство (Борын-борын заманда...: Миф, дин, сэнгаь). Казан: Татар.кит.нәшр., 2009. – 51 б.
23. Алиева М.М. Жанры уйгурского фольклора. Алматы, «Наука», 1989. – 176 с.
24. Маллаев Н.М. Узбек адабиети тарихи. Тошкент, 1976.
25. Жураев М. Узбек халқ самовий афсоналарининг тарихий асослари. АКД, Тошкент, 1996.

В статье дается краткий обзор научных исследований по мифологической прозе тюркских народов. Оценивая вклад ученых, которые в национальном аспекте изучали и изучают мифологическую прозу, автор статьи рассматривает их типологические разработки в этой области и сопоставляет терминологию мифологической прозы тюркоязычных народов.

The article gives a brief overview of scientific researches on mythological prose of Turk people. Assessing the contribution of scientists who have studied in a national perspective and exploring the mythological prose, the author examines their typological development in this area and compares the terminology of the mythological prose Turkic peoples.

Бахаутдинова Г.Н.

АНИМЕ И МАНГА - МЕТОДЫ ИЗУЧЕНИЯ ЯПОНСКОГО ЯЗЫКА

Смотрите ли вы аниме, читаете ли вы мангу? Большинство наших казахстанцев, в особенности подростков являются яркими фанатами аниме и манга! На полках магазинов огромный выбор японской мультипликации и комиксов! Да мы знаем, что многие аниме и манга переведены на русский язык, и любители могут свободно смотреть и читать.

Но, есть большие проблемы в многоплановости

и неоднозначности перевода! НЕ всегда перевод соответствует тексту оригинала. Поэтому большинство смотрящих аниме, читающих мангу хотят начать изучать язык, на котором говорят герои. Именно тот язык, который они смогли бы понять. Однако в нашей программе обучения японского языка пока не рассматриваются интересы студентов по поводу того, что они хотят внести в методику преподавания использование аниме и манга. Нам преподавателям не важно, какое влия-